

שלושה סיפורי מלכים: עצמאותן של מסורות סיפוריות ב'ספר מעשיות'

מאת

רונית ניקולסקי וראובן קיפרווסר

המאמר עוסק במקורותיהם ועריכתם של שלושה סיפורים מתוך "ספר מעשיות", חיבור שטרם זכה ליחס המעמיק אליו הוא ראוי מצד חוקרי מדעי היהדות, ושפורסם לראשונה על ידי משה גסטר. זהו חיבור ימי ביניימי מזרחי, כנראה ממקור פרסי, הכולל כשלוש מאות סיפורים אקסמפלריים בסגנון "מעשה חכמים". על פי רוב, מקורותיו של החיבור מצויים בספרות חז"ל, אך יש בו גם מסורות סיפוריות ימי-ביניים. בין אלו לאלו יש מסורות שלא נשתמרו במקורות האחרים שבידינו. מאמר זה מציג לעיונו של הקורא שלוש מסורות סיפוריות ייחודיות, שניתוחן פותח צוהר הן למקורות שעמדו לרשותו של בעל החיבור, והן לאוריינות היהודית בפרס בימי הביניים.

הסיפור הראשון עוסק במלך הדריינוס ורצונו להיות אל, ומפרט כיצד ומדוע רצון זה לא יצא אל הפועל. הסיפור השני עוסק במסעו של אלכסנדר מוקדון לגובהי הרקיע על גבי כס הנישא על ידי ציפורי טרף, ולמצולות הים בתוך כלי זכוכית. והסיפור השלישי מספר על נצחוננו של ר' עקיבא את הקיסר הרומי בוויכוח על הפסוק "יְהִיב חֶכְמָתָא לְחַכְמִין וּמְנַדְעָא לְיָדְעֵי בִינָה" (דב' ב 12). הנוסח בספר מעשיות אינו דומה למה שמצאנו בספרות חז"ל על פסוק זה, ואף יש בו אלמנטים לשוניים מיוחדים.

ד"ר רונית ניקולסקי, המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת חרונינגן, חרונינגן
ronit.nikolsky@gmail.com

ד"ר ראובן קיפרווסר, אוניברסיטת אריאל ומכון פוליס, ירושלים
reuvan.kiperwasser@gmail.com

ספר הזכרון לר' יום טוב בן אברהם אלאשבילי (ריטב"א): פילוסופיה, קבלה, הלכה

מאת

יאיר לורכרבוים

'ספר הזכרון' הוא כתב הגנה של ר' יום טוב בן ר' אברהם אלאשבילי (ספרד 1250–1320 לערך) על 'מורה הנבוכים' מפני ביקורתיו של רמב"ן בפירושו לתורה. 'ספר הזכרון' הוא חיבור מעורר פליאה, מפני שלהגנת 'הרב המורה' – כינויו הרומז לגדלות הרמב"ם בהלכה ובפילוסופיה – נחלץ בעל הלכה חשוב, המכריז לאורכו כי הוא מזדהה עם קבלת רמב"ן, ומטעים כי 'רבנו הגדול', רמב"ן, מבקר בשמה. במאמר זה אציג את רכיבי הפליאה שהחיבור מעורר, את דרכי ההגנה של ריטב"א על הפילוסופיה המימונית, ואציע פתרון לחידת 'ספר הזכרון'.

'ספר הזכרון' הוא צומת שבו נפגשים ומתעמתים זרמים מרכזיים של ההגות היהודית בשלהי ימי הביניים. המאמר מנתח פרקים בחיבור, ומאיר את דיוקנו האינטלקטואלי של ריטב"א, ואת השקפותיו על אודות היחס בין הפילוסופיה לבין הקבלה, ובינן לבין ההלכה. חידת 'ספר הזכרון', על רכיביה ונפתוליה, מזמנת צוהר להתבוננות ביחסים שבין זרמים עיקריים של הקבלה, הפילוסופיה ומחשבת ההלכה בעולמם של חכמים דבי רמב"ן, ובתיוכם, בהיסטוריה האינטלקטואלית של יהודי ספרד במפנה המאות שלוש עשרה וארבע עשרה.

בפתח 'ספר הזכרון' מסביר ריטב"א כי אמונת רמב"ן בקבלה היא המניע לביקורתיו בפירוש התורה על 'מורה הנבוכים'. לאורך החיבור הוא מטעים את הניגוד בין הפילוסופיה המימונית לבין הקבלה, שעבורו היא קבלת רמב"ן, ומכריז כי 'קבלת רבינו הרמב"ן אמתית' 'ואין להרהר אחריה'. בפרק א אנתח את הטענות האלה ואת רקען. בהמשך הפרק אראה כי ריטב"א, כרשב"א מורו, נקט כלפי הקבלה אזורטריות מחמירה, גישה המשתקפת גם ב'ספר הזכרון'. בפרק ב אציע את דרכי ההגנה על מורה הנבוכים ב'ספר הזכרון'. בפרק ג אתמקד בפסקאות שב'ספר הזכרון' המגינות על הרמב"ם מפני ביקורת רמב"ן בסוגיית טעמי המצוות. ההגנה בסוגיה זו חריגה: בעוד שבכל שאר העניינים הנדונים בחיבור, ריטב"א מציג פירוש הולם, פחות או יותר, להשקפות הפילוסופיות של הרב המורה, הרי בסוגיית טעמי המצוות הוא טוען כי השקפת הרמב"ם, בדומה להשקפת רשב"א, היא שטעמי המצוות נעלים מן ההשגה. ההגנה ב'ספר הזכרון' על פרקי טעמי המצוות ב'מורה' מלמדת על גבולות הסובלנות של ריטב"א כלפי הפילוסופיה המימונית. בפרק ד אצביע על הטכניקות הרטריות שבדרכי ההגנה של ריטב"א על 'מורה'.

לאחר שאבקר (בפרק ה) פתרונות שהוצעו לחידת 'ספר הזכרון', אציע (בפרק ו) פתרון. חוקרים הראו כי תמונת העולם המימונית השתרשה בקהילות היהודים בפרובנס ובקטלונה

וארגון במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. רשב"א, שהאמין בקבלת רמב"ן, לימדה רק ליחידי סגולה, ואילו לציבור הרחב, שממנו הקפיד להסתירה, ייעד פילוסופיה מימונית שבה שילב יסודות של אמונה ומסורת. 'ספר הזכרון' ממשיך את הדרך הזו של רשב"א. ריטב"א, שמסתיר מן הציבור הרחב את הקבלה, כותב את החיבור כדי לתחזק את תמונת העולם המימונית עבור הציבור המשכיל והמשכיל למחצה, שבימיו חש מאוים מן הקבלה.

פרופ' יאיר לורברבוים, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר־אילן, רמת־גן
yair.lorberbaum@gmail.com

לימוד קבלה בצפת בחוגם של שלמה אלקבץ ומשה קורדובירו: פלפול ספרדי, הקדמות ולימוד ישיבתי

מאת

יוג'ין ד' מטנקי

הטענה המרכזית במאמר זה היא שהמאפיין המגדיר את שיטותיהם הקבליות של ר' שלמה אלקבץ ור' משה קורדובירו הוא קריאת ה'זוהר' בשיטה עיונית שהושפעה מהתפשטותן של דרכי לימוד המקרא ומאמרי חז"ל בקרב דרשנים, ובעיקר מדרך הלימוד המכונה במחקר ה'עיון הספרדי', שהייתה דומיננטית בקסטיליה במאה החמש עשרה, ושהתעצמה באימפריה העות'מאנית במאה השש עשרה. בחלקו הראשון של המאמר נדונים ביטוייה של מתודה זו בכתביהם של אלקבץ וקורדובירו: מיון כתבי יד זוהריים והכנת נוסח מדויק של טקסט ה'זוהר'; ניסוח שאלות והקדמות לטקסט; הדגשת חשיבות החידושים בלימוד ה'זוהר' – בניגוד למסורות קבליות שפסלו את החידושים בטענה שאינם מתאימים למסורת הקבלה. כבר חכמים בני דורם של אלקבץ וקורדובירו הכירו במעלותיה של דרך לימוד זו, וכך נסעו משה בסולה ומרדכי דאטו מאיטליה לצפת כדי ללמוד את השיטה ולהביאה, יחד עם כתבי יד קבליים, לאיטליה, בעקבות הדפסת ספר ה'זוהר' והתפשטותו בקרב יהדות איטליה. במאמר מודגש ששיטת לימוד זו הייתה ייחודית לחוגם של אלקבץ וקורדובירו, ושמקובלים אחרים ממוצא ספרדי, במיוחד אלו המזוהים עם תלמידי ר' יצחק קנפנטון, לא השתמשו בה בלימודי הקבלה.

בחלקו השני של המאמר המחבר מראה, באמצעות בחינה פילולוגית – קלסית ומטריאלית – של כתבי יד שלא נחקרו בעבר, ששיטת הלימוד הנדונה הייתה לא רק תופעה אינטלקטואלית אלא גם תרבותית. הוא מזהה שקבוצה של כתבי יד הכוללים את היחידה הטקסטואלית של 'ליקוטי הקדמות', המיוחסים לאלקבץ, הועתקו בידי תלמידיהם של אלקבץ וקורדובירו בצפת בשנים 1548–1561, ומבקש לראות בהם מחברות אישיות של התלמידים הללו. בחינת כתבי היד הללו מראה שמעתיקיהם למדו יחד ורשמו את תורתו של אלקבץ שנמסרה להם בעל פה, ולאחר מכן ערכו ועיבדו אותה. פרקטיקת הלימוד הזו נבעה מהאופי העיוני של לימודיהם, כלומר מסורת קבלה שנלמדה על פי כללי היגיון, ושניתן היה לסכמה, לקצרה ולעבדה. מבחינת כתבי היד הללו עולה עוד שאלקבץ עצמו מילא בשלב מאוחר תפקיד פעיל ביחידה הטקסטואלית הזו. מתוך בחינה מעמיקה של יחסי הגומלין בין כתבי היד מוצגת במאמר לראשונה תמונה היסטורית ממשית של פעילות חוג מקובלים. פעילות למדנית זו הייתה תוצר תרבותי של הלימוד הישיבתי בבתי המדרש הצפתיים הידועים, שרבנים ותלמידים למדו בהם יחדיו, אפילו כשוויים במידה זו או אחרת. לבסוף מוצגת במאמר השוואה בין 'ליקוטי הקדמות' ל'פרדס רמונים', ועולה ממנה

כי ההקדמות הקבליות קדמו בחלקן לאלקביץ, וכי ייתכן ש'פרדס רמונים' אינו אוסף של חומר קבלי מימי הביניים שקורדובירו בחר משיקול דעתו, אלא אוסף של טיעונים לימודיים שקדמו לו, נוסף על חידושים שלו עצמו. במובן הזה יש לראות ב'פרדס רמונים' הרחבה שיטתית של תורת אלקביץ.

יוג'ין ד' מטנקי, החוג לפילוסופיה יהודית ותלמוד, אוניברסיטת תל אביב
eugenem@mail.tau.ac.il

THREE TALES OF KINGS: INDEPENDENT TRADITIONS IN
EXEMPLA OF THE RABBIS (SEFER MAASIOT)

Ronit Nikolsky and Reuven Kiperwasser

The article studies the building blocks and editorial strategies of selected stories from the anthology that has not yet received the attention it deserves from scholars of Jewish studies, “Exempla of the Rabbis” (*Sefer Maasiot*), published by Moses Gaster. It is a medieval compilation, of an eastern provenance, probably Persia, which includes about three hundred exemplary stories of the genre *maasei hakhamim*. Most of the sources of the compilation are found in Rabbinic Literature, but it also contains Medieval narrative traditions, and among these, there are some that have not been preserved in the other sources. This article presents the reader with a perusal of three unique narrative traditions. An analysis of these traditions serves as a window to both the sources available to the editor of the anthology, and to the literature available in Medieval Persia.

The first story deals with King Hadrian and his desire to become a god. It details how and why this desire did not materialize. The second story deals with Alexander the Great’s journey to the heights of heaven on a throne carried by birds of prey and to the depths of the sea in a glass vessel. The third story tells of Rabbi Akiva’s victory over the Roman emperor in a debate about the verse “He gives wisdom to the wise, and knowledge to them that know to understand” (Daniel 2:21). The story in the *Sefer Maasiot* is different from what we found in Rabbinic literature on this verse, and it features some irregular linguistic elements.

RABBI YOM-TOV ASEVILLI'S *BOOK OF REMEMBRANCE*:
PHILOSOPHY, KABBALAH, HALAKHAH

Yair Lorberbaum

Rabbi Yom-Tov Asevilli's (Ritva, Spain 1250-1320) *Book of Remembrance* (*Sefer Ha-Zikaron*) is a defense of Maimonides' Guide of the Perplexed against Nahmanides' harsh criticism in his well-known commentary on the Pentateuch. The *Book of Remembrance* is puzzling, because Asevilli, a prominent halakhist of the school of Nahmanides, comes to the defense of *ha-Rav-ha-Moreh* – Maimonides' title in this book that indicate his greatness in both halakhah and philosophy – while at the same time declares throughout his treatise that he is an adherent of the kabbalah of "our great master," and emphasizes that Nahmanides criticized Maimonides because of his kabbalistic views. The first sections of this article present the puzzling aspects that this composition raises, and the methods and techniques that Asevilli utilizes to defend Maimonides' philosophy. The last sections offer a solution to the perplexity raised by the *Book of Remembrance*.

The *Book of Remembrance* is a nexus at which major trends of Jewish thought in the High Middle Ages confront one another. This article interprets main passages of this book, draws an intellectual portrait of Asevilli, and analyzes his views on the relations between philosophy and kabbalah, and between both of them and halakhah. The enigma of Asevilli's *Book of Remembrance* offers an opportunity to study the relationships between philosophy, kabbalah and halakhah in the world-view of sages from the school of Nahmanides, and through them, to portray the intellectual history of the Jews in Spain at the turn of the thirteenth and fourteenth centuries.

STUDYING KABBALAH IN SOLOMON ALQABEŞ'S AND MOSES CORDOVERO'S CIRCLE: SEFARDIC PILPUL, PROPOSITIONS, AND YESHIVAH STUDY

Eugene D. Matanky

The main argument of this article is that the defining feature of Solomon Alqabeş's and Moses Cordovero's kabbalistic teachings is their scholastic interpretation of the Zohar. This approach drew upon and further developed the widespread use of logic-based methodologies in the fields of biblical homiletics and Talmud study, commonly known as Sephardic speculation (*Iyyun Sefardi*), which were prevalent in fifteenth-century Castille and thrived in the Ottoman Empire during the sixteenth century. The first part of this article discusses how this scholastic methodology manifested in Alqabeş's and Cordovero's extensive writings through (1) their organization of zoharic manuscripts and preparation of a precise text, (2) their questions and propositions (*haqdamot*) concerning the text, and (3) their emphasis on the importance of novel interpretations (*hiddushim*). This final aspect, in particular, stands in stark contrast to earlier kabbalistic traditions that considered novel interpretations to be completely alien to the kabbalistic tradition. Following, this article underscores the unique character of this methodology attributed to this specific group of kabbalists, in contrast to other kabbalists of Spanish descent, particularly those associated with Isaac Canpanton's school, who did not embrace this approach. Moreover, it illustrates that the contemporary Italian kabbalists, Moses Bassola and Mordekhai Dato, specifically made a trip to Safed to acquire this methodology after the Zohar's publication, to enable the correct study of the Zohar in Italy.

The second part of this article, through a detailed examination of previously unexplored manuscripts, uncovers the significant intellectual and cultural influence of this methodology. These manuscripts, which contain the textual unit of *Liquṭṭei Haqdamot* ascribed to Alqabeş, will be identified as having been owned by the disciples of Alqabeş and Cordovero in Safed during the period of 1548–1561. Based on this identification, this article demonstrates that these individuals engaged in collective study, recorded Alqabeş's teachings, and then further edited and refined them. The implementation of this study practice is a direct outcome of the logically derived methodology employed in their studies. Moreover, this classic and material philological analysis indicates that Alqabeş himself might have actively participated in the development of this textual unit at a later juncture. Thus, for the first time, this article provides material evidence of the presence of a group of kabbalists. The article posits that this scholarly collaboration is rooted in the cultural tradition of yeshiva study, as witnessed in the renowned Safedian study halls. In these settings, masters and disciples engaged in a shared learning experience, even as equals, to some extent. Finally, this article presents a comparison between *Liquṭṭei Haqdamot* and *Pardes Rimonim* to establish that these kabbalistic propositions plausibly predate Alqabeş. Furthermore, it posits that Cordovero's *Pardes Rimonim* might not be a compilation of medieval kabbalistic material, but rather a compilation of preexisting scholastic arguments to which Cordovero contributed his own insights. In this manner, it is appropriate to view *Pardes Rimonim* as an elaboration of the core concepts found in Alqabeş's kabbalistic teachings.